

ПАРЛАМЕНТИЙН ГИШҮҮНИЙ ХАРИУЦЛАГЫГ ДЭЭШЛҮҮЛЭХ ШААРДЛАГА, АРГА ЗАМ

Д.Ундрах

*МУИС, ШУС, Улс төр судлалын тэнхим
дэд профессор, доктор*

Өнөөгийн Монголын нийгэмд удирдлагыг хэрэгжүүлж буй субъектуудын хариуцлагагүй байдал, хувийн сонирхолоо нийтийнхээс дээгүүрт тавих, авлига хээл хахуульд автах, хүнд сурталд идэгдэх зэрэг олон харш үйлдэл нь нийгмийн үнэлэмж, үнэт зүйлсийн тогтолцоонд сөрөг төсөөлөл, ойлголт ихсэхэл нөлөөлж, улам ужиграх хандлагатай болж байна. Тиймээс улс үндэстний хувьд хөгжилд хүрч, тогтвортой дэвшлийг хангахын үндэс нь төрийн шат шатны байгууллагуудын үйл ажиллагааны тасралтгүй, үр ашигтай, хариуцлагатай байдлаар тодорхойлогдох нь дамжиггүй. Иймийн учир хариуцлагын тухай, Парламент хэний өмнө, ямар хариуцлага хүлээдэг тухай, өнөөгийн хариуцлагын тогтолцоо оновчтой эсэх, хариуцлагын тогтолцоог сайжруулах шаардлага, арга замын тухай хөндөхийг зорьлоо.

Хариуцлага⁸⁵ нь:

-Төрийн албан тушаалтан ажлаа хариуцан тайлагнадаг байх

-Гэм буруутай үйлдлийнхээ төлөө хариуцлага хүлээдэг байх гэсэн агуулгатай.

Төр иргэдийнхээ өмнө хариуцлага хүлээж, иргэддээ эгэн тайлагнадаг, иргэд нь эргээд хариуцлага шаардах эрхтэй байдаг нь ардчилсан засаглалын амин сүнс, үнэт зүйлс билээ. Гэтэл ардчиллын амлалт ба бодит байдлын хоорондын ялгаа улам нэмэгдсэн, ардчилсан замаар сонгогдсон төрийн түшмэд авлигад автсан, өрсөлдөх чадваргүй, төр засаг нь иргэдийн дуу хоолойг үл тоодог, сонгогчдын итгэл даах чадваргүй гэсэн төсөөлөл шинээр ардчилсан улсуудад түгээмэл болох хандлагатай байгаа талаар судлаачид тэмдэглэж, ардчиллын чанарыг цогцоор нь сайжруулах арга замыг эрэлхийлж байна⁸⁶. Иймээс хариуцлага өөрөө хамгийн “хариуцлагатай” ойлголт болж таарч байна. Хариуцлага гэх ойлголт нь :

○ “хариуцах чадавхи” (capacity)

⁸⁵Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь. IV боть. 2008. 2470 тал. ШУА.

⁸⁶Д.Ганбат. Монгол дахь ардчилал ба түүний чанар. 2014.12.10 нийтлэл.

<https://www.news.mn/?id=181848>

- “хариуцан тайлагнах ажиллагаа”(accountability)
- “хариуцлага хүлээлгэх ажиллагаа”(responsibility)
- “ёс суртахууны хэмжүүр” (morality)-ийн цогц юм⁸⁷.

Хариуцлага нь ийнхүү “хариуцлага хүлээх чадавхи”, “хариуцлага хүлээлгэх ажиллагаа”, “хариуцан тайлагнах үйл явц”, “ёс суртахууны шалгуур” бол, Монгол Улсын Их Хурлын хувьд эдгээр чадавхи, үйл ажиллагаа хэрхэн хангагдаж байгааг нягтлах шаардлага гарч байна.

1. Парламентийн гишүүний **“хариуцлага хүлээх чадавхи”** нь тэдгээрийн албан үүргээ гүйцэтгэх эрх мэдэл, чадавхийг тодорхойлж буй хууль, дүрэм, журмаар тодорхойлогдоно. УИХ-ын гишүүний эрх зүйн байдлыг тогтоож, үйл ажиллагааны хэм хэмжээг баталгаажуулах ба хязгаарлаж, тодорхой зөрчил дутагдлыг шийдвэрлэх эрх зүйн зохицуулалтыг багтаасан цөөнгүй хууль тогтоомж, дүрэм журам батлагджээ.

Тухайлбал:

- Төрийн албаны тухай хууль /2002/,
- УИХ-ын тухай хууль /2006/,
- Авлигын эсрэг хууль /2006/,
- УИХ-ын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хууль /2007/,
- Албан тушаалтны хөрөнгө, орлогын мэдүүлгийг бүртгэх, хадгалах журам /2007/,
- УИХ-ын гишүүний ёс зүйн дүрэм /2009/
- УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль (2011)
- Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхолыг зохицуулах, ашиг сонирхолын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль /2012/,
- Сонгуулийн тухай хууль (2015),
- Захиргааны ерөнхий хууль /2015/,
- Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль /2016/,
- Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль /2016/,
- УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль зэрэг хууль болон холбогдох дүрэм журмаар зохицуулагдаж байна.

2. Парламентийн гишүүдийн хувьд хуулиар олгогдсон эрх мэдлээ хэрхэн хэрэгжүүлж, хүлээлгэсэн үүргээ хэрхэн биелүүлж буй талаархи **“хариуцан тайлагнах үйл явц”** ямар төвшинд, хэрхэн хэрэгжиж буй авч үзье. Хариуцан тайлагнах ажиллагааг

⁸⁷Даваадулам Ц. *Засаглалын үзэл баримтлал, нэр томъёоны тайлбар толь бичиг*. УБ., 2010. 8 дахь тал.

дотор нь *-санхүүгийн, -захиргааны, -улс төрийн, -иргэдийн хяналтын* гэж ангилдаг.⁸⁸

а) Эндээс захиран зарцуулах эрх бүхий **санхүүгийн** эх үүсвэрийн зарцуулалт, гүйцэтгэлийн тайлагналыг хангах талаар:

-УИХ-ийн гишүүн үйл ажиллагааныхаа талаар тойргийнхоо сонгогчдод мэдээлэх, сурталчлах зардал болон хэвлэл захиалгын зарим төлбөрийг улсын төсвөөс санхүүжүүлдэг⁸⁹.

- УИХ-ийн гишүүд улс төрийн намаараа дамжуулан мөн төсвийн санхүүжилт авдаг. Улс төрийн намын тухай хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 2 дах хэсэгт зааснаар “Улсын Их Хуралд суудал бүхий намд түүний авсан суудлын тоогоор Улсын Их Хурлын гишүүний нэг суудлыг жилд арван сая төгрөгөөр тооцож, Улсын Их Хурлын тухайн бүрэн эрхийн хугацаанд улирал тутам улсын төсвөөс санхүүжилт олгоно. Энэхүү санхүүжилтийн 50 хувийг Улсын Их Хурлын гишүүдийн сонгуулийн тойрогт явуулах үйл ажиллагаанд зарцуулна⁹⁰” гэжээ. Эндээс харахад УИХ-ийн нэг гишүүн сонгуулийн бүрэн эрхийн хугацаандаа 40 сая төгрөгийг улс төрийн намдаа авч, түүний 50 хувь буюу 20 сая төгрөгийг тойрогтоо зарцуулж байна.

-УИХ-ийн гишүүний сонгогдсон тойрогтоо ажиллахтай холбогдсон зардлын хэмжээг УИХ тогтоодог.⁹¹ УИХ-ийн гишүүний сонгогдсон тойрогт тухайн гишүүний саналыг үндэслэн зарцуулахаар төсөвт тусгайлан баталсан мөнгө буюу “тойргийн мөнгө”-ийг 2004 оноос эхлэн төсөвт суулгаж 10 сая төгрөгөөр эхэлж, 2006 онд 100 сая, 2007 онд 250 сая, 2008 онд 500 сая, 2009 онд 1 тэрбум болж байв. “Тойргийн мөнгө”, “гишүүний мөнгө” гэгдэх энэхүү мөнгийг Үндсэн хууль зөрчиж байгаа талаар шийдвэр⁹² гарч, орон нутгийн хөгжилд зарцуулагдахаар

⁸⁸ Даваадулам Ц. *Засаглалын үзэл баримтлал, нэр томъёоны тайлбар толь бичиг*. УБ., 2010. 8 дахь тал.

⁸⁹ УИХ-ын тухай хууль. 6 дугаар бүлэг. 35 дугаар зүйл, 35.5.

⁹⁰ Улс төрийн намын тухай хууль. 4 дүгээр бүлэг 19 дүгээр зүйл 19.2., 2005

⁹¹ УИХ-ын тухай хууль. 6 дугаар бүлэг. 35 дугаар зүйл, 35.3.

⁹² “УИХ-ийн гишүүний тус тусын тойрогтоо хөрөнгө оруулахаар гаргасан санал, жагсаалтыг үндэслэн УИХ-ын сонгуулийн тойргийн журмаар тойрог тус бүрт тэгшитгэн хуваарилж, зарим төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн багцад тараан байршуулсан 250 сая төгрөг буюу нийт дүнгээрээ төсөвт туссан 19,0 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалт нь” Үндсэн Хуулийг зөрчсөн гэж үүзэж буй 6 зүйл 7 заалтыг жагсаан бичиж дүгнэлт гаргажээ.” ҮХЦ-ийн 2007 оны 2 дугаар сарын 23-ны өдрийн 02 тоот дүгнэлтээс.

төсөвлөгддөг болсон хэдий ч зүсийг нь өөрчлөн жил жилийн төсөвт суулгаж ирсэн талаар судлаачид, иргэний нийгмийн байгууллагынхан шүүмжилсээр ирсэн⁹³. Гэтэл одоо 2018 оны улсын төсөв хэлэлцэж буй энэ үед ч 58 тэрбум төгрөгийн зардал бүхий 125 төрлийн хууль зөрчсөн, хөрөнгө оруулалт нэмэгдсэнийг олон нийт “УИХ-ийн гишүүний 3 тэрбум” гэж нэрлэж байгааг Ерөнхийлөгчийн зүгээс анхааруулж, Төсвийн тухай хуулийн зарлагын хэсэгт хориг тавиад байна⁹⁴. Төсвийн хөрөнгийг давхардуулан олгож буй энэ мэт явдлаас төсвийн хөрөнгийг үр дүнгүй тарамдуулан, хяналтгүй зарцуулах нөхцөл бүрдсэн нь харагдаж байна.

б) **Захиргааны хариуцлагын** тухайд хариуцан тайлагнах явдал нь УИХ-ийн гишүүдийн хувьд гаргасан хууль, дүрэм журмын хэрэгжилтийн талаар гүйцэтгэх засаглал, төрийн захиргааны байгууллагын эрх мэдэлтнүүдэд асуулга тавих, тодорхой хяналт шалгалт оруулах санал тавих байдлаар хязгаарлагдаж байна.

в) **Улс төрийн хариуцлагын хувьд** УИХ-ын гишүүд нь хөрөнгө орлогын мэдүүлэг, ашиг сонирхолын бүртгэлээ зохих хугацаанд АТГ-т гаргаж өгч, үндэслэлтэй, үнэн зөв мэдүүлэх замаар албаны бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх үедээ хувийн ашиг сонирхол нь нийтийн ашиг сонирхолтой зөрчилдөөгүй, албан үүргээ тэгш, шударгаар хэрэгжүүлж буйгаа нотлох үүрэгтэй.

г) **Иргэдийн хяналтын** тухайд парламентийн гишүүд сонгогдсон тойргийн иргэдийн санал, гомдлыг дамжуулах үүрэгтэй. Гэвч санхүүгийн хариуцан тайлагналыг эс тооцвол сүүлийн гурван тайлагналын хувьд үндсэндээ тухайлсан тогтолцоо бүрдээгүй байна.

3. Парламентийн гишүүн өөрийн үйлдлийн үр дагаврыг хариуцах **“хариуцлага хүлээх ажиллагаа”**-ны тухайд Монгол улсад төрийн хууль хэний ч хувьд адил тэгш, үйлчлэх ёстой бөгөөд хэн ч хуулийн өмнө шударгаар хариуцлага хүлээх үүрэгтэй. Өдгөө тогтсон эрх зүйн орчинд төрийн анхан болон дунд шатны байгуулагад ажиллаж байгаа төрийн албан хаагчдад хүлээлгэх хариуцлага хуулиар хэдийн тодорхойлогдсон байгаа бол, улс төрийн сонгуулийн дүнд сонгогдсон эсвэл төрийн өндөр албан тушаалд томилогдон ажиллаж байгаа албан тушаалтнуудад хүлээлгэх хариуцлага туйлын тодорхой бус, яг хэрэг дээрээ зохицуулалтгүй байна. Хууль зөрчсөн аливаа үйлдэл, хүлээсэн үүргээ

⁹³ С.Оюунтуяа. Сонгогчдын Боловсрол Төв.”Иргэд төсвөө хянана” ТББ-ын сүлжээ. www.tusuv.mn

⁹⁴ МУ-ын Ерөнхийлөгчийн Тамгын газар “Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Х.Баттулга 2018 оны төсвийг хэт үрэлгэн байна хэмээн үзэж Төсвийн тухай хуулийн зарлагын хэсэгт хориг тавив” <http://www.president.mn/content/12753>

хангалтгүй биелүүлсэн аливаа зөрчил бүр зохих хариуцлага хүлээх нь зүйн хэрэг. Энд өөрөө өөртөө хариуцлага хүлээх ёс суртахууны үүргээс гадна өндөр албан тушаалтнуудын хувьд улс төрийн хариуцлага хүлээх замаар ардчилсан улс төрийн соёлыг төлөвшүүлэх асуудал ч яригдах ёстой. Монгол улсад парламентийн гишүүнд хариуцлага тооцсон тодорхой тохиолдол тун ч цөөн. Үүний анхны жишээ 1991 онд Улсын Бага Хурлын гишүүн Д.Дамдиныг 20 дугаар тогтоолтой холбогдуулан эргүүлэн татсан бол, нөгөө нь 1999 онд казиногийн тендерийг будлиантуулж, авлига авсан хэргээр УИХ-ийн гишүүн, С.Батчулуун, гишүүн Д.Энхбаатар, Д.Баттулга нарыг хорьсон явдал юм. Үүнээс өөр хариуцлага тооцож, хяналт тогтоож байсан бодит жишээ хорь гаран жилийн түүхтэй Монголын парламентад алга. Хариуцлага хүлээх сонирхол үгүй улс төрчидтэй байхад хариуцлага тооцох чадамжгүй иргэд, иргэний нийгмийн болон хэвлэл мэдээллийн байгууллага хариуцлагын тухай, хариуцлагагүйн хор холбогдлын тухай, хариуцлагатай байснаар сайжрах тухай ярих нь илүүц биз ээ. УИХ-ийн гишүүдэд хариуцлага тооцох талаар гаргасан тодорхой санал санаачлагууд хэлэлцэгдэхгүй дарагдах, “Үндсэн хуультай зөрчилдөнө” гэж ам таглах, “УИХ-ийн гишүүний халдашгүй дархан байдлыг хөндөнө” хэмээн сүр далайлган гацаах, буцаах явдал гарсаар өнөөг хүрчээ. Тухайлбал, нэгэнт өөрөө сонгож, өөрийн эрхийг ацаглаж өгсөн улс төрчийг эргүүлэн татах эрх сонгогчдод байх нь зүй ёсны асуудал тул сонгогдсон улс төрчийг эргүүлэн татах, огцруулах, сахилга, хариуцлага тооцох, хүлээлгэх; улмаар УИХ-д хууль боловсруулж, төсөв батлах, гүйцэтгэх засаглалд хяналт тавих үндсэн үүргээ гүйцэтгэхгүй хоцрох, таслах, санал өгөх эрхээ бусдад шилжүүлэх, төрийн ордонд архи дан согтуурах, хуралдааны танхимд танхайрах, ёс зүйгүй эрээ цээргүй, үлгэргүй аливаа үйлдлийг таслан зогсоох чиглэлд гаргасан нэлээдгүй санаачлагыг улс төрчид өөрсдөө буцааж, төр, ард түмнээр тохуурхсаар өнөөг хүрчээ. Энд:

- 2006 он, УИХ-ын тухай хуулийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх тухай заалт
- 2013 он, УИХ-ын гишүүн Ж.Батзандангийн УИХ-ийн гишүүнийг эргүүлэн татах тухай хуулийн төсөл
- 2015 он, Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдоржийн өргөн барьсан Сонгогдсон болон томилогдсон төрийн өндөр албан тушаалтанд хариуцлага хүлээлгэх тухай хуулийн төсөл
- 2015 он, Төрийн ордны тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай төсөл
- 2015 он, УИХ-ийн хуралдааны дэгийн тухай хуульд өөрчлөлт оруулах тухай төсөл зэрэг чамгүй тооны, ач холбогдол, үр дагаврыг нь үл тоомсорлож эс болох олон хуулийн төсөл, нэмэлт өөрчлөлтүүдийг дурдаж болох байна.

Монгол Улсын **Үндсэн хуулийн** хорин есдүгээр зүйлийн хоёр дахь хэсэгт “УИХ-ын гишүүний халдашгүй байдлыг хуулиар хамгаална”, мөн зүйлийн гурав дахь хэсэгт “УИХ-

ын гишүүн гэмт хэрэгт холбогдсон тухай асуудлыг УИХ-ын чуулганаар хэлэлцэж, бүрэн эрхийг нь түдгэлзүүлэх эсэхийг шийдвэрлэнэ. Уул гишүүн гэмт хэрэг үйлдсэн гэж шүүх тогтоовол УИХ түүнийг гишүүнээс эгүүлэн татна” гэсэн заалт бий. Үүгээр УИХ-ын гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх асуудал нь УИХ-ын гишүүний халдашгүй байдалд хамаарахыг тогтоожээ. Гэтэл хуульд УИХ-ын гишүүнийг баривчлах ганцхан үндэслэл байдаг нь **УИХ-ын тухай хуулийн** 6-р зүйлийн 6.9.1-д “УИХ-ын гишүүн гэмт хэрэг үйлдэж байгаад газар дээрээ нотлох баримттайгаар баригдсан тохиолдолд баривчилж болно” гэсэн хуулийн заалт юм. Эдгээр хуулийн заалт нь одоогийн улстөрчдөөс иргэдийн амыг таглаж, биеэ хамгаалдаг ганц хамгаалалт болсоор иржээ. Гэтэл Үндсэн хуульд төрийн өндөр албан тушаалтанд хариуцлага тооцож болохгүй гэсэн заалт үгүй билээ.

4. Парламентийн гишүүдийн хариуцлагатай байдал нь тэдний **“ёс суртахууны илрэлгэж** үзэх үнэлэмж, шаардлага хэрэгжиж чадахгүй байна. Хариуцлага нь үнэ цэнэ хэмээх эрхэм ойлголттой салшгүй холбоотой. Хүн үүрэг, хариуцлагаа үл биелүүлснээс үнэ цэнээ алдаж, нэр хүндээ унагаж, улмаар нийгэмд адлагдахад хүрдэг бөгөөд улс төрчдийн хувьд улс төрийн карьертаа цэг тавихад хүргэнэ. Иргэний хувьд хүлээх үүргийг хууль эрх зүйн ба ёс суртахууны гэсэн хоёр талтай “журамт үүрэг”-т хувааж болно. Ёс суртахууны үүрэг ухамсарлагдсан үүрэг байдаг бол, эрхийн үүрэг албадлагын шинжтэй. Мууг жигшиж, сайныг эрхэмлэх ёс суртахууны чин эрмэлзлэлээс үүдэн гарч байгаа бүхнийг зайлшгүй биелүүлэхийг үүрэг гэж ойлгоно. Үүрэг хүлээнэ гэдэг нь ёс журам сахих явдал юм. Ёс журам сахих үүргийг баян ядуу, хөгшин залуу, эрэгтэй эмэгтэй ялгаагүй хүн бүр хүлээдэг. Үүрэг нь нийгэм, түүний гишүүдийн хоорондын харилцааг тогтмолжуулан зохицуулах арга юм. Үүрэг байгаа газар хариуцлага байна. Үүрэг, хариуцлага хоёр нэг юмны хоёр тал. Иймээс үүрэг хариуцлага гэдэг үгс нэг дор, хоршиж хэрэглэгдсээр иржээ. Өнөөдөр мөрдөгдөж буй эрх зүйн зохицуулалт, хэм хэмжээнүүдийн хүрээнд Парламентийн гишүүдийн хариуцлагын асуудал хариуцлага хүлээх эрх зүйн зохицуулалт, хариуцан тайлагнах ажиллагаа, хариуцлага хүлээлгэх шаардлага, ёс суртахууны хувьд аль аль талдаа хангалтгүй, нэр төдий явж иржээ. Хариуцлага алдсан үйлдэл бүрт хариуцлага тооцож байж хариуцлагажина.

УИХ-ийн дотоод хяналтын механизм болох ёс зүйн дэд хорооны үйл ажиллагаа тогтворжоогүй өнөөг хүрсэн нь нөхцөл байдлыг ийнхүү даамжрахад хүргэсэн гэж үзэх үндэстэй. Монгол Улсын Их Хурлын гишүүний ёс зүйн дүрмийг 2009 онд 7 бүлэг, 34 зүйлтэй “зарчимд тулгуурласан” хэв маягаар боловсруулж, ёс зүйн дүрмийн биелэлтийг хангаж ажиллах үүрэгтэй ёс зүйн дэд хорооны ажиллах дүрмийг 2010 онд баталсан. Уг дэд хороо нь 9 бүлэг, 70 зүйл бүхий ёс зүйн дэд хорооны дүрмийг удирлага болгон УИХ-ын гишүүдийн ёс зүйн зөрчлийг хянан шалгах, хэлэлцэх, хариуцлага ноогдуулах чиг үүргийг

гүйцэтгэхээр заажээ. Гэвч ёс зүйн дэд хорооны хувьд -бүтцийг нь зохистой тогтоох;-чиг үүрэг, бүрэн эрхийг оновчтой тодорхойлох;-ёс зүйн зөрчил хэлэлцэх нөхцлийг тодотгох;-ноогдох хариуцлагыг оновчтой тогтоох зэрэг зохицуулалт шаардлагатай тулгамдсан асуудлууд байгаагаас үр дүнтэй ажиллаж чадахгүй байна. Нэгэнт зарчмын хүрээнд боловсрогдсон ёс зүйн дүрэм хангалтгүй байж, хариуцлага хийдэх, зөрчил бугших орон зай үүсгэх магадлалтайг бодолцон ийм ёс зүйн дүрэмтэй улс орнууд “Парламентийн гишүүний гарын авлага” гаргаж, хууль эрх зүйн мэдээлэл өгөх, болзошгүй зөрчлөөс сэргийлэх урьдчилсан арга хэмжээг зайлшгүй авч хэрэгжүүлдэг туршлагыг нэвтрүүлэх цаг нэгэнт болсон.

Төрийн албанд хариуцлагын тогтолцоог бүрдүүлэх, улс төрийн соёл төлөвшүүлэх ажил гадаад орнуудад төрийн албан хаагчдын ёс зүйн байдал, ажил үүргээ хариуцлагатай, шударгаар гүйцэтгэж буй эсэхэд төвлөрч, хараат бус гадаад, дотоод хяналтыг хэрэгжүүлэх замаар хийгдэж байна. Тогтмол үйл ажиллагаатай, тодорхой эрх, чиг үүрэг бүхий энэ мэт байгууллагаас улс төрчид хийгээд төрийн албан хаагчдын ёс зүй, хариуцлагыг хянаж, хэлэлцдэг явдал үр дүнгээ өгч буй жишээнээс бид суралцах хэрэгтэй байна.

- Дэлхийн зарим улс оронд улс төрчдийн санаачилгаар ёс зүйн хяналт тавих үүрэг бүхий тусгайлсан байгууллага байгуулах явдал түгээмэл байна. Жишээ нь, 1994 онд Их Британид Төрийн албан хаагчдын ёс зүйн байдалд хяналт тавих хороо, 1990 онд Төрийн албаны үр ашиг, шударга байдлыг хангах Ерөнхийлөгчийн зөвлөл, Норвегид Төрийн албан хаагчдын ёс зүйн статусыг шалгах ажлын хэсэг, 2000 оноос Болгарын парламентийн гишүүд өмч, орлогоо олон нийтэд нээлттэй болгож, төв хянан шалгах байгууллага болох Нягтлан бодох танхимаар хянан хэлэлцүүлдэг болжээ⁹⁵.
- Хөрөнгө орлогын мэдүүлэгт тавих хяналт, хариуцлагыг тодорхой болгох, оффшор данс, ноогдуулах шийтгэл, нуун дарагдуулсан хөрөнгийг улсын орлого болгох журам, үндэслэл
- Хуралдааны танхимийн доторх болон гаднах дэг, ирц, оролцооны мэдээллийг ил тод байлгах, үнэлгээний систем бий болгох, хүйсийн болон угсаатны тэгш байдлыг хангах эсэх
- Дотоод хяналт: Ёс зүйн хорооны одоогийн бүтцийг өөрчлөх, бүрэн эрх, чиг үүргийг далайцтай болгох, байнгын ажиллагаатай бүтэц тогтмол хяналт тавьдаг болгох,

⁹⁵ Л.Отгонтуяа нар. *Хариуцлагын тогтолцоо*. Төрийн захиргаа сэтгүүл. 2011 №02 /17/. 39 дахь тал

- Хөндлөнгийн хяналт: АТГ-ын зэрэгцээ импичмент, омбудсмений тогтолцоог нэвтрүүлэх, иргэний нийгмийн байгууллагууд, хэвлэл мэдээллийн байгууллага, иргэдийн хяналт-оролцоог дээшлүүлэх
- Улс төрийн практикт бодитой оршдог лоббийн асуудлыг цэгцэлж, лоббийн тухай хуулийг батлах замаар ашиг сонирхолын бүлгүүдийн нөлөөллийг хянах, авлигаас урьдчилан сэргийлэх нөхцлийг бүрдүүлэх, лоббистуудын жагсаалт гаргаж, бүртгэлтэй болгох гэх зэрэг шат дараалсан олон чухал арга хэмжээг нэн даруй авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

ДҮГНЭЛТ

Ардчиллын чанарыг процедур, агуулга, үр дүнгээр нь хэмждэг. Процедурын буюу эрх зүйт ёс, оролцоо, өрсөлдөөн, хэвтээ ба босоо тайлагнал; агуулгын буюу улс төрийн эрх чөлөө, улс төрийн тэгш байдал; үр дүнгийн буюу хариуцлагаар тодорхойлно. Ардчилсан тогтолцоо, ардчилсан дэглэм, үнэт зүйлсийн эцсийн үр дүн хариуцлагаар хэмжигдэж байгаа нь хариуцлага хэмэх ойлголтын ач холбогдол, үр дагавар хичнээн чухал болохыг харуулж буй хэрэг. Тэрчлэн “Сайн засаглал” бол иргэдийн оролцоог хангаж, ил тод байдлыг эрхэмлэсэн, нийгмийн эгэх хариуцлага дээр тулгуурласан удирдахуй ухаан⁹⁶ гэж ч тодорхойлдог. Хаа сайгүй хариуцлагын тухай ярьж, хариуцлагаар ажлын үр дүн хэмжигддэг тухай дурдаж буй энэ үед улс төрчдийн хариуцлагыг ойлголтын хүрээнд нэг мөр болгож томъёолох, хариуцлагын тогтолцоог бий болгож мөрдөх, хариуцан тайлагналыг хэвшүүлэх, хариуцлага тооцох арга хэлбэрийг тодорхой болгох, иргэний нийгэм-иргэдийн хяналтын тогтолцоог бүрдүүлэх-сайн туршлагыг нэвтрүүлэх, нутагшуулах хойшлуулашгүй шаардлага бий болжээ. Иргэн хуулиар хориогүйг хийх эрхтэй бол, улс төрийн албан тушаалтан хуулиар зөвшөөрсөн хүрээнд л ажиллах эрхтэй.

НОМ ЗҮЙ

Авлигатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөр. 2002-2010

“Ардчилал-Нийгмийн хариуцлага” ЭШХ-ын эмхэтгэл. 2010

В.Өлзийбаяр. “Төрийн албаны манлайллын өөрчлөлт” И-гранд ХГ. УБ., 2009

Аристотель. “Дээд суртахуун” Адмон. УБ., 2008

Д.Дэмбэрэл. “Ёс зүйт төр” УБ. 2011

⁹⁶ Х.Наранжаргал. “Боловсролын засаглал дахь нийгмийн эгэх хариуцлага” бодлогын форум. Глоб Интернэшнл төв. УБ. 2016.

Х.Наранжаргал. “Боловсролын засаглал дахь нийгмийн эгэх хариуцлага” бодлогын форум.
Глоб Интернэшнл төв. УБ. 2016.

Ц. Даваадулам. Засаглалын үзэл баримтлал, нэр томъёоны тайлбар толь бичиг. УБ., 2010
Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь. IV боть. ШУА. УБ., 2008

С.Оюунтуяа. Сонгогчдын Боловсрол Төв.”Иргэд төсвөө хянана” ТББ-ын сүлжээ.
www.tusuv.mn

МУ-ын Ерөнхийлөгчийн Тамгын газар <http://www.president.mn/content/12753>

Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем <http://legalinfo.mn/>

Төрийн албаны тухай хууль

УИХ-ын тухай хууль

Авлигын эсрэг хууль

УИХ-ын гишүүний ёс зүйн дүрэм

Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхолыг зохицуулах, ашиг сонирхолын
зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль

Улс төрийн намын тухай хууль